

Faiq Mirzəyev
Xanımqız Rüstəmovə

PEDAQOJİ USTALIĞIN **ƏSASLARI**

(dərs vəsaiti)

Azərbaycan Respublikası
Təhsil Nazirinin 08.06.2011-ci il
tarixli 1010 №li əmri ilə dərs
vəsaiti kimi təsdiq edilmişdir.

B A K I - 2012

Rəyçilər: Yəhya Kərimov
professor

Balaşov Qulaməli Qurbanəli oğlu
pedaqogika elmi üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Abbasov Nazim Ramiz oğlu
pedaqogika elmi üzrə fəlsəfə doktoru

Mirzəyev Faiq, Rüstəmovə Xanımqız. Pedaqoji ustalığın əsasları (dərs vəsaiti). Bakı. “Avanqard E.H.” MMC, 2012, 144 s.

Dərs vəsaitində “Pedaqoji ustalığın əsasları” fənninin yaranması və onun təşəkkülü, fənnin məqsədi, vəzifələri, müəllimin pedaqoji ustalığının məzmunu, onu formalaşdırmanın yolları, pedaqoji tələqin, pedaqoji texnika, onun komponentləri və pedaqoji fəaliyyətdə əhəmiyyəti göstərilmişdir. Həmçinin, müəllimin nitq texnikası, diksiyası, müəllimin pedaqoji taktı, məktəb və teatral pedaqogikanın qarşılıqlı əlaqələri, təlim-tərbiyə prosesini idarəetmədə müəllimin ustalığı, pedaqoji əmək mədəniyyəti haqqında məlumat verilmişdir.

Vəsaiti yazmaqda məqsəd orta ixtisas təhsili məktəblərində pedaqoji ustalığın əsasları fənninin əsas vəzifəsini tələbələrə çatdırmaq, müəllimlərə metodik kömək göstərməkdir.

ISBN 978–9952–8205–5–3

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, 2012

MÖVZU 1

“PEDAQOJİ USTALIĞIN ƏSASLARI” FƏNNİNİN TƏŞƏKKÜLÜ VƏ İNKİŞAFI

Ölkəmizin tarixindən bədiyimiz kimi, 1991-ci ildə Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı (SSRİ) dağılmış, bu birliyə daxil olan digər xalqlar kimi Azərbaycan xalqı da müstəqillik əldə etmiş, öz suveren dövlətçiliyini ən demokratik prinsiplər əsasında qurub-yaratmağa və inkişaf etdirməyə nail olmuşdur. Bu yolda böyük çətinliklər, maneələr olsa da dövlətimiz inamla irəliləməkdə, möhkəmlənməkdə davam edir. İnsanların həyata, cəmiyyətə, özünə, soykökünə, keçmişinə, bu gününə və sabahına münasibəti dəyişməkdə, yeniləşməkdədir. Ölkəmizin demokratiya, hüquqi dövlət, azad ticarət, özəl-ləşdirmə yolunda nəzərə çarpacaq müəyyən uğurlar qazandığı, iqtisadi inkişafa nail olduğumuz indiki yeniləşən şəraitdə köhnə qaydalar, tələblər, münasibətlər, meyarlar, keyfiyyətlər ilə işləmək, təlim-tərbiyə, təhsil işlərini ənənəvi, standart məzmununda, formada, səviyyədə aparmaq olmaz. Tədris planı, tədris proqramı, ümumiyyətlə, təhsilin məqsədi, məzmunu, vəzifələri dəyişdiyi kimi, onun üsullarının, prinsiplərinin, vasitə, forma və yollarının istifadəsində köhnə stereotiplərdən uzaqlaşmaq, yaradıcılıq, yenilik nümunəsi göstərmək son dərəcə vacibdir. Bu, milli ideologiyanın tələblərinə cavab verəcək hərtərəfli inkişaf etmiş yeni insanın formalaşdırılması kimi ən vacib bir işlə məşğul olan müəllim və tərbiyəçilərimizə daha çox aiddir. Müasir məktəb bizdən gənc nəslin təlim-tərbiyəsi ilə mükəmməl məşğul ola biləcək ustamüəllimlər, pedaqoji ustalığın zirvələrinə yüksəlmiş şəxsiyyətlər tələb edir. Bu isə müasir təlim-tərbiyə nəzəriyyəsi və praktikası üçün pedaqoji ustalıq problemini daha da aktual edir.

Rus və sovet pedaqogikasının klassikləri pedaqoji ustalığın formalaşdırılması problemini gələcək müəllimlərin hazırlanmasında həmişə vacib hesab etmişlər. Y.P.Azarov, F.N.Qonobolin, N.V.Kuzmina, A.N.Şerbakov, V.A.Slastenin, A.V.Petrovski kimi alimlərin əsərlərində pedaqoji ustalığın təkmilləşdirilməsi yolları geniş şəkildə işıqlandırılmışdır. Ayrıca götürülmüş pedaqogika, psixologiya, xüsusi metodika dərsləklərində bu məsələ lazımı səviyyədə verilmədiyi üçün, bu sahədə ayrıca fənnin – “Pedaqoji ustalığın əsasları” fənninin yaradılması ideyası ortalığa çıxdı. 1979-cu ildə Ukraynanın Poltava Pedaqoji İnstitutunda bu fənnin tədrisi ilk dəfə olaraq reallaşdırıldı. A.S.Makarenko, V.A.Suxomlinski kimi tanınmış pedaqoqlar yetişdirmiş bu institutda müəllim hazırlığını daha da yaxşılaşdırmaq, təsadüfi adamların bu sahəyə düşməsinə imkan verməmək üçün abituriənt seçmək, onu nəzəri və əməli pedaqoji idraka hazırlamaq işinə ümumtəhsil məktəblərindən başladılar. Pedaqoji peşəyə daha çox marağı olan məktəblərin yuxarı sinif şagirdləri üçün “Gənc pedaqoq” fakültativ məşğələləri təşkil olundu. Burada müəllimliyə xüsusi istedadı, qabiliyyəti, marağı olanlar bu peşənin mahiyyəti, məqsədi, xüsusiyyətləri, xarakterik cəhətləri, ictimai cəmiyyət orqanizmində onun rolu, əhəmiyyəti ilə ətraflı surətdə tanış edilirdilər. Bu da gənclərin pedaqoji ixtisasa erkən hazırlanmalarında son dərəcə mühüm və əlverişli rol oynamışdır. Poltava Pedaqoji İnstitutunun I–IV kurslarında “Pedaqoji ustalığın əsasları” fənninin öyrədilməsinə 108 saat ayrılmışdı. 1988-ci ildən isə “Pedaqoji ustalığın əsasları” fənni Azərbaycanda – Azərbaycan Pedaqoji Universitetində (keçmiş API) tədris olunmağa başlanmışdır. Bu fənnin tədris proqramını və ilk dərsliyini istedadlı pedaqoq Həmzə Əliyev işləyib hazırlamışdır.

“Pedaqoji ustalığın əsasları” fənni pedaqoji elmlər sisteminə daxil olan müstəqil bir elm kimi bu gün də ölkəmizdəki pe-

daqoji tədris müəssisələrində müxtəlif ixtisaslar üzrə müəllim kadrlarının hazırlanmasında daha böyük inamla və ilhamla tədris edilməkdədir. Bu fənn, pedaqogika, psixologiya, xüsusi metodika, pedaqoji etika, pedaqoji estetika, tərbiyə işinin metodikası kimi fənləri əhatə edərək, öz inkişafında digər elmlər kimi bu elmlərin də materiallarından istifadə edir.

MÖVZU 2

“PEDAQOJİ USTALIĞIN ƏSASLARI” FƏNNİNİN MƏQSƏDİ, MÖVZUSU VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Bildiyimiz kimi, pedaqogika elminin obyektı (yəni, orijinal) təcrübənin verilməsi prosesi, mövzusu ilə həmin obyektin pedaqoji baxımdan öyrənilməsi olduğundan, pedaqoji ustalığın mövzusu isə həmin obyektin daha məharətlə, kamilliklə öyrənilməsi prosesidir. Pedaqoji elmlər sisteminə daxil olan “Pedaqoji ustalığın əsasları” da öz obyektini pedaqoji müşahidə, pedaqoji müsahibə və pedaqoji eksperiment kimi tədqiqat metodları əsasında öyrənməli olur. Pedaqoji ustalıq səviyyəsinə yüksəlməyə səy edən müəllim-tərbiyəçi “təcrübənin verilməsi”, “pedaqoji gerçəklik”, “pedaqoji proses” kimi anlayışları, onların komponentlərini – tərkibini, əhatə dairəsini ətraflı və dəqiq bilməlidir. Məhz bu zaman təcrübə anlayışına daxil olan biliklər sistemi, münasibətlər sistemi, bacarıq və vərdişlər sistemi, yaradıcı təcrübə sahəsində reallıqdan ideallığa çevrilməklə ustalıq zirvəsinə qalxmaq mümkün olur. Usta – öz işini məharətlə aparan şəxsdir. Usta müəllim şəxsiyyət psixologiyasını və onu öyrətməyin dərin bilicisi, təlim-tərbiyənin yollarına yiyələnmiş bir şəxsiyyətdir. Bütün peşə sahələrinin özünəməxsus xüsusiyyətləri olduğu kimi, pedaqoji peşənin də özünün səciyyəvi xüsusiyyətləri vardır. Bu isə onun ümumi qanunlarında öz ifadəsini tapmışdır. Belə ki, 1-ci – tərbibənin məqsədinin mövcud ictimai münasibətlərdən asılı olması, daha doğrusu, ictimai münasibətlərin xarakterinə, inkişaf səviyyəsinə, mütləq, uyğun qurulması; 2-ci – təlim-tərbiyə materiallarının əvvəlki qanunun tələbləri əsasında seçilməsi; 3-cü – məzmunun tələbinə uyğun olaraq tərbibənin vasitələrinin seçilməsi; 4-cü – qanun vasitəsi ilə metodların arasında əlaqənin düzgün seçilməsi; 5-ci – qanun tərbibənin qolları və tərbibəçilər arasındakı daxili əlaqənin ifadəsində özünü əks etmiş olur.

Pedaqogikanın ümumi qanunlarından aydın olduğu kimi müəllim fəaliyyətinin nəticələrinə görə azad deyildir. Onun fəaliyyəti mövcud cəmiyyətin bugünkü və gələcək inkişaf tələblərinə cavab verə biləcək ahəngdar formalaşmış, azad, təşəbbüs-kar, zəhmətsevər, milli qeyrətli, islami mənəviyyətli, bəşəri mədəniyyət səviyyəli şəxslər yetişdirməyə istiqamətlənməlidir. İctimai münasibətlərin müasir və gələcək səviyyəsi ilə şərtlənən vəzifələri müəllimə hazır şəkildə vermək, diktə etmək mümkün deyildir, bunu onun özü, fəaliyyət göstərdiyi mühit, kollektivin səviyyəsi, xarakteri, hadisənin sosial, siyasi, ictimai, iqtisadi və etik-estetik yönümü, pedaqoji ustalığ səviyyəsi diktə etməlidir. Pedaqoji məlumatlılıq, məharət, ustalığ məhz burada özünü göstərir. Müəllim bu gündə yaşayır, lakin gələcəyi qurur. Bu, çox mürəkkəb bir işdir. Müəllimin məqsədi tərbiyə etdiyinin gələcəyində obyektivləşir. Uşaq isə bu günlə yaşayır, gələcək onun üçün çox uzaqdır. Bu ziddiyyət tərbiyənin faciəsinin əsasıdır. Usta müəllim uşağın gələcəyini qurmaqda ona kömək etməli, yol göstərməli, istiqamət verməli, onda öz gələcəyinə güclü inam yaratmağa çalışmalıdır. Bunlar olmadan xalqımızın gələcəyini tərbiyə etmək, hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət formalaşdırmaq mümkün deyildir. Ona görə də cəmiyyətimizə bu işlə məşğul ola biləcək usta müəllimlər həmişə lazımdır və onun hazırlanması işinə də vicdanla yanaşmaq çox vacibdir.

MÖVZU 3

PEDAQOJİ USTALIQ VƏ PEDAQOJİ FƏALİYYƏT

Gələcək müəllimlərin hazırlanmasında onlarda pedaqoji ustalığın formalaşdırılması ən vacib məsələlərdən biridir. Pedaqoji ustalıq təlim-tərbiyə fəaliyyətinin bütün növlərini optimallaşdırmaq, onları şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına və təkmilləşməsinə yönəltmək, onun dünyagörüşünü, qabiliyyətlərini, ictimai fəaliyyətindəki tələbatlarını formalaşdırmağı yüksək professional səviyyədə bacarmaqdır. Ustalıq fəaliyyətdə təzahür edir. Pedaqoji ustalıq təlim-tərbiyə fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin – müəllim və tərbiyəçilərin professional ustalığıdır. O pedaqoji fəaliyyətin yüksək səviyyəsi və ya ən uca və daim təkmilləşən təlim-tərbiyə sənətidir. Metodik ustalıq elmi biliklər, bacarıqlar, vərdislər və müəllimin şəxsi keyfiyyətlərinin sintezidir. Bu işin əsas mahiyyəti müəllimin şəxsiyyətində, onun mövqeyində, fəaliyyətini yüksək professional səviyyədə idarə etmək qabiliyyətindədir. Bundan ötrü isə müəllim pedaqoji fəaliyyətdən baş çıxarmalı, onun məqsədini, vasitələrini, obyektini, subyektini yaxşı bilməlidir, bu işə yaradıcı yanaşmalı, uşağın maraqlarını nəzərə almalıdır. Müəllimin işinin məqsədi cəmiyyət tərəfindən müəyyənləşdirilir. Çünki, müəllim öz əməyinin son nəticələrini seçməkdə azad deyil, onun hərəkətləri məktəbli şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafına doğru yönəlməlidir. Lakin məqsəddən doğan konkret vəzifələri pedaqoji şəraitlə əlaqələndirməkdə müəllim özü işini qurmağı bacarmalıdır.

Müəllimin fəaliyyəti başqasının fəaliyyətini idarəetmə mahiyyəti, bir növ şagirdin fəaliyyətinə uyğunlaşdırmaq xarakteri daşıyır. Orada həm müəllimin, həm də uşağın istəyi öz ifadəsini tapmalıdır, hər iki istək üst-üstə düşməlidir. Məhz bu zaman əməkdaşlıq pedaqogikası özünə yol tapır. Sonra pedaqoji fəaliyyətin mürəkkəbliyi onun şagirdin gələcəyinə inamın obyektivləşməsində, ifadəsində özünü göstərir. Bu məqsəd müəllimə

yaxın və aydındır. O şagirddən tələb edir: “Sən bilməlisən, bacarmalısan, etməlisən”. Beləliklə, pedaqoji fəaliyyətin məqsədi müəllimdən cəmiyyətin sosial vəzifəsini şəxsən qəbul etməyi, konkret hərəkətlərin məqsəd və vəzifələrini yaradıcılıqla anlamağı şagirdin marağını nəzərə alaraq təlim fəaliyyətində onlara verilmiş vəzifəni başqa şəkllə salmağı bacarmağı tələb edir. Tərbiyənin əsas vasitələri əmək, ünsiyyət, oyun və təlimdir. Uşaqlar bu fəaliyyət növlərində müntəzəm iştirak edirlər.

Pedaqoji əməyin obyektı təkrar olunmaz fərdi keyfiyyətləri, baş verən hadisələrə şəxsi münasibəti və dərk etməsi olan fəal varlıqlar – canlı insandır. O daima dəyişir, inkişaf edir, özünə yaradıcı münasibət, axtarış tələb edir. O, pedaqoji prosesin fəal iştirakçısıdır. Müəllimlərlə yanaşı, ona əhatə olunduğu həyat da, çox vaxt kortəbii şəkildə, çoxplanlı və müxtəlif istiqamətlərdə təsirlər edir. Ona görə də pedaqoji əmək uşağa olunan bütün təsirlərin düzəlişlərlə verilməsini, lazım gələrsə, tərbiyə ilə yanaşı, yenidəntərbiyə və özünütərbiyədən də istifadə edilməsini nəzərdə tutur. Bütövlükdə müasir pedaqogika, əməkdaşlıq pedaqogikası məktəblərdə münasibətlərin demokratikləşməsinə doğru yönəlmişdir və məktəbliləri pedaqoji prosesin iştirakçısına, həmməsləkinə çevirmək üçün onları fəallaşdırmağa çalışır.

Pedaqoji fəaliyyətin subyektı isə tərbiyə edilənə təsir göstərən müəllim, valideynlər və kollektivdir. Ən əsas təsir aləti isə müəllimin şəxsiyyəti, onun bilik və bacarıqlarıdır. Əgər şagirdlər müəllimin şəxsiyyətini qəbul etmirlərsə, onun biliklərinə, hərəkətlərinə tənqidi yanaşacaq, təsirinə qarşı çıxacaqlar. Şagirdə bir şəxsiyyət kimi yalnız düzgün əxlaqi təsir göstərən şəxs əsl tərbiyəçi ola bilər. Bu isə pedaqoqun mütəmadi olaraq özünütəkmilləşdirməsi şərti ilə mümkündür.

MÖVZU 4

MÜƏLLİMLİK SƏNƏTİ VƏ ONUN ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ, VƏZİFƏLƏRİ

Müəllim – ziyalılarımızın, gənc nəslin təlim-tərbiyəsi və maarif sahəsində vicdanla çalışan ən qabaqcıl nümayəndələrindən biridir. O, məktəbdə təlim-tərbiyə sahəsində çalışan əsas professional şəxsdir. Müəllim pedaqoji fəaliyyətin subyekti, yəni öyrədən, bilik verən, tərbiyə edəndir. Məhdud mənada müəllim dedikdə kiməsə nəyisə öyrədən şəxs başa düşülür. Kiməsə – şagirdə, tələbəyə, kursanta və s. nəyisə – riyaziyyatı, fizikanı, ədəbiyyatı, kimyanı və s. öyrədən anlanılır. Geniş mənada müəllim dedikdə isə xüsusi təhsil görmüş, ümumtəhsil məktəblərinin birində uşaqları bilik, bacarıq və vərdislərlə silahlandıran şəxs başa düşülür.

Daha geniş mənada isə müəllimlik sənətinə bu cür tərif də vermək mümkündür: *Müəllim gənc nəslə sistemləşdirilmiş milli və ümumbəşəri dəyərlərlə məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil şəkildə silahlandırmaq yolu ilə nəsillər arasında mənəvi əlaqə yaradan, elmin, iqtisadiyyatın, mədəniyyət və incəsənətin sonrakı inkişafına güclü təkan verən pedaqoji təhsilli işçidir.* Müəllim pedaqoqdur, tədris edəndir, təhrik edəndir və ustadır. Pedaqoji fəaliyyət tələbatdan yaranır və tələbatların ödənilməsi ilə təşəkkül tapır. Pedaqoji fəaliyyət prosesində müəllim şəxsiyyəti formalaşır, zənginləşir və inkişaf edir. Pedaqoji fəaliyyət dedikdə, gənc nəslin tərbiyə olunmasına yönələn fəaliyyət başa düşülür. Başqa sözlə desək, təlim, tərbiyə, inkişaf prosesinin həyata keçirilməsinə, o cümlədən, şagird şəxsiyyətinin formalaşmasına yönəldilən peşə fəallığı başa düşülür. Pedaqoji fəaliyyət mürəkkəb və çoxsahəlidir. Qarşıda duran vəzifələrdən asılı

olaraq pedaqoji fəaliyyətin öyrətmə, tərbiyəvermə, təşkilatçılıq, özünütəhsil, özünütərbiyə, yenidəntərbiyə və s. növləri vardır. Bunlardan hər biri müəyyən quruluşa malikdir.

Hər bir sənətin öz səciyyəvi xüsusiyyətləri olduğu kimi, müəllimlik sənətinin də öz spesifik xüsusiyyətləri var. Belə ki, müəllimlik sənəti olduqca nəcib, şərəfli, müqəddəs bir sənətdir. Cəmiyyətimiz üçün yararlı adamlar hazırlamaq, onların kamillik zirvəsinə qalxmasına, əxlaqca təkmilləşməsinə, mənəviyyatca zənginləşməsinə çalışmaq, əlbəttə ki, son dərəcə müqəddəs, nəcib və şərəfli bir işdir. Müəllimin şərəfli əməyi dahi şəxsiyyətlər, dövlət xadimləri, sərkərdələr, görkəmli yazıçı və şairlər, sənətkarlar, siyasətçilər, alimlər hazırlamışdır. Elə buna görədir ki, elmin, həyatın hansı zirvəsində durmasından asılı olmayaraq, müəllim əməyi həmişə uca tutulur. Müəllim isə öz növbəsində həyata hazırladığı hər bir şagirdinin yaxşı, ürəkaçan xəbərini eşidəndə mənəvi qida alır, ruhlanır. Müəllimin nəcib, şərəfli, müqəddəs sənəti ona həmişə və hər yerdə hörmət qazandırır. Şagirdləri müəllimlərindən nümunə götürür, onun ən yaxşı keyfiyyətlərini öz həyat və fəaliyyətlərində davam etdirir, onu özləri üçün ideal şəxsiyyət hesab edirlər. Məşhur yunan filosofu Sokrat hələ vaxtilə peşəkar pedaqoqları “əqlin törədiciləri” adlandırmışdır. Böyük çex pedaqoqu Y.A.Komenski sinifdə dərs deyən müəllimi “şüa saçan günəş”ə bənzətmişdir. Günəş öz şüası ilə canlı aləmə həyat verdiyi kimi, müəllim də öz saçdığı bilik şüası ilə gənc nəsli həyata hazırlayır. Məşhur rus pedaqoqu K.D.Uşinski müəllimi “gənc qəlblər üçün məhsuldar günəş şüaları”na bənzətmişdir. O göstərirdi ki, əgər biz həkimlərə öz sağlamlığımızı etibar ediriksə, pedaqoqlara uşaqlarımızın əxlaqını, aqlını, ruhunu və bütün bunlarla bərabər vətənimizin gələcəyini etibar edirik. Doğrudan da, vətənimiz və xalqımız ən qiymətli kapital saydıqları övladlarının təlim və tərbiyəsini məhz müəllimlərə etibar etməkdədir. Görkəmli maarifçi-

miz və yazığımız S.M.Qənizadə isə müəllimliyi dünyanın ən gözəl peşələrindən biri hesab edərək onlara olan dərin bir sevgi ilə yazmışdır: “Bağ bağbansız yaşamadığı kimi, bəşəriyyət də müəllimsiz keçinə bilməz. Müəllimin barı-bəhrəsi onun yetirmələri, qazancı isə millətin hörmət və ehtiramıdır”. Tanınmış maarif xadimimiz və ədibimiz M.T.Sidqi müəllimlərə çox yüksək qiymət vermişdir: “Məktəb bir cismə bənzər ki, onun ruhu müəllimdir.”. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev də müəllimləri şərəfli peşə sahibləri kimi yüksək dəyərləndirmiş, dünyada “müəllim” adından uca bir ad tanımadığını rəsmi olaraq bəyan etmişdir.

Müəllimlik sənətinin digər bir xüsusiyyəti də onun mürəkkəbliyindədir. Müəllim rəssam fırçası, zərgər gözü ilə şagird psixologiyası üzərində işləyir. Müəllimin hər hansı bir səhvindən, məsuliyyətsizliyindən uşaq dünyası yıxılmış olur. Bundan da bütün cəmiyyət, elə biz özümüz də əziyyət çəkməli oluruq. Böyük pedaqoq A.S.Makarenko pedaqoji fəaliyyəti həm də çətin, son dərəcə məsuliyyətli, lakin xəşbəxt iş hesab edirdi. O, qeyd edirdi ki, insan təbiəti ucsuz-bucaqsız, zəngin və incədir. Onunla rəftar etmək üçün xüsusi təcrübə, hazırlıq, bacarıq, düzgün təşkil olunmuş tədbirlər lazımdır. Yadda saxlamaq lazımdır ki, pedaqogikada xırda və birtərəfli hadisələr yoxdur, düzgün, bacarıqla verilən tərbiyə, ümumiyyətlə, təkmilləşməyə gətirib çıxarır. Makarenko deyirdi ki, mən elə bir təsadüf bilmirəm ki, düzgün tərbiyə pis nəticə versin.

Məktəbdə əsas sima hesab edilən müəllimin özünün də bir sıra mühüm vəzifələri var. Müəllimin başlıca vəzifəsi təlim prosesini idarə etmək, təhsil vermək, tərbiyə etmək, şagirdləri inkişaf etdirmək və formalaşdırmaqdan ibarətdir. O, təkcə öyrətmir, tərbiyə etmir, həm də təlim prosesinə rəhbərlik edir, onu istiqamətləndirir.

Müəllimin pedaqoji vəzifələrindən biri də tərbiyə prosesini həyata keçirməyə nail olmaqdan ibarətdir. Müəllimin pedaqoji

prosesdə tərbiyəvi vəzifəsi təhsilin məzmununu, təlimin forma və metodlarının təşkilinin köməyilə həyata keçirilir. Təlim prosesində biliklərin inama çevrilməsi şəxsiyyətin formalaşmasında mərkəzi halqadır və bu da uşağın dünyagörüşünü, istiqamətini, davranışını müəyyənləşdirir. Biliyin inama çevrilməsi müəllim biliklərin elmi mahiyyətini dərindən açıdıqda, onların gerçəkliyə, həyata uyğun olduğunu inandırıcı şəkildə göstərdikdə baş verir ki, bu da tərbiyəvi əhəmiyyət qazanır. Elmi biliklərin tərbiyəvi əhəmiyyəti bir də ondadır ki, onun köməyilə uşaqlara dünyanın obyektiv, estetik mənzərəsi, təbiət və cəmiyyətin həyatı açılır. Nəhayət, biliklərə yiyələnmək prosesinin tərbiyəvi əhəmiyyəti təfəkkürün, bütün psixi proseslərin inkişaf etməsindədir.

Qabaqcıl müəllimlər tədris prosesinin təşkilində təlimin forma və metodlarının tərbiyəvi imkanlarından müvəffəqiyyətlə istifadə edirlər. Dərs, ekskursiya, mühazirə, seminar, əmək, laboratoriya və fərdi dərslər və s. kimi müxtəlif formalar, yeni təlim texnologiyaları materialların mənimsənilməsi üçün daha əlverişli şərait yaradılmasına və mənimsəmə marağının inkişafına kömək edir. Bu formalar uşaqların bilik və vərdislərə yiyələnməsini təmin etməklə yanaşı, onların əqli, mənəvi, əmək, estetik, fiziki tərbiyəsini həyata keçirməyə də imkan verir.

Müəllimin başlıca vəzifəsi pedaqoji idarəetmədir. “Pedaqoji layihə” adlandırılan bu vəzifəyə dərs, sinif saati, mövzunun və ya bölmənin öyrənilməsi, viktorinaların, olimpiadaların, məktəb şənliklərinin keçirilməsi və s. daxildir. Bütün bunlara müəllim rəhbərlik etməlidir. Burada müəllim diaqnozlaşdırma, proqnozlaşdırma, layihələşdirmə və planlaşdırma kimi pedaqoji vəzifələrini yerinə yetirir. Müəyyən olunmuş məqsədin həyata keçirilməsinin sonrakı mərhələsində müəllim məlumatvermə, təşkilətmə, qiymətləndirmə, nəzarətmə və təshihətmə vəzifələrini yerinə yetirir.

Nəhayət, hər hansı pedaqoji fəaliyyətin son mərhələsində müəllim başa çatdırılmış işlərin nəticələrini təhlil etmək vəzifəsini yerinə yetirir.

Müəllimin yerinə yetirdiyi rəngarəng vəzifələr onun fəaliyyətinə aktyorluqdan rejissorluğa, menecerdən analitikə, tədqiqatçıya və seleksionerədək bir çox ixtisaslar mahiyyətini verir.

Pedaqoq bilavasitə peşə vəzifələrindən başqa ictimai, vətəndaşlıq, ailə vəzifələrini də yerinə yetirir. Heç şübhəsiz ki, bütün bu vəzifələri icra etmək müəllimdən xeyli vaxt alır. Bu vaxtların vəzifələrin həlli xeyrinə səmərəli qurulması isə hər bir müəllimdən işə maraqla, inamla, məsuliyyət hissi ilə, yaradıcılıqla yanaşmasını tələb edir.

MÖVZU 5

PROFESSIOQRAM – MÜASİR MÜƏLLİMİN MODELİ KİMİ

Hər bir peşə sahibinə, o cümlədən də müəllimə onun fəaliyyət sahəsinə müvafiq olaraq müəyyən tələblər verilir. Peşələrin təsnifatında müəllimlik əmək cismi insan olan peşələr qrupuna daxildir. Çünki, müəllim cəmiyyətdə tutduğu mövqedən asılı olmayaraq, həmişə insanın formalaşması prosesində iştirak etmişdir. Onun ictimai tərəqqidəki rolu, bu peşənin sosial və humanist mənası da məhz bundan ibarətdir. Digər fəaliyyət növlərindən fərqli olaraq müəllim əməyinin məhsulu insanın xaricində olan predmet deyil, məhz insanın özüdür. Müəllim fəaliyyətinin nəticələri onun şagirdlərinin, tələbələrinin şəxsiyyətində, mövqeyində, həyata və əməyə hazırlıq səviyyəsində ifadə olunur.

Pedaqoji fəaliyyətin müəllim şəxsiyyətinə verdiyi tələblər müəllimlik peşəsinin professioqramında aydın ifadə olunmuşdur. Bu professioqram müasir müəllimin təsviri modelidir. O, müəllim üçün zəruri olan keyfiyyət, qabiliyyət, bilik və bacarıqları özündə əks etdirməklə bir növ peşənin pasportu rolunu oynayır və bu pasportda müəllimin şəxsiyyətinə verilən ictimai-siyasi, psixoloji-pedaqoji və xüsusi metodik tələblər sistemi əks olunur.

Bu baxımdan müəllimlik peşəsinin 2000-ci ildə hazırlanmış və Respublika Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilərək qəbul edilmiş professioqramı üç qrup tələbi (ümumi, xüsusi və spesifik tələblər), yəni müəllimin şəxsiyyətinə, psixoloji-pedaqoji, ixtisas və metodik hazırlığına verilən tələbləri əhatə etməlidir.

1) Ümumi tələblər, yəni müəllimin şəxsiyyətinə verilən tələblər.

Bu tələblər proffesioqramda aparıcı rol oynayır və özündə şəxsiyyətin ideya istiqamətini (dünyagörüşü və əqidəsi, ictimai-siyasi fəallığı, dövlətin qanunlarına hörməti, vətəndaşlıq məsuliyyəti, milli ləyaqət və vətənpərvərliyi, ictimai borca şüurlu münasibəti); peşə-pedaqoji istiqamətini (peşəsinə bağlılıq, kollektivdə işləmək bacarığı, uşaqlara məhəbbət, prinsiplilik, pedaqoji mərifət, pedaqoji təxəyyül, yüksək estetik zövq, ədalətlik, etik normaları gözləmək, möhkəm iradə, dözümlülük və səbrlilik, özünə və təhsil alanlara qarşı tələbkarlıq, səbatlılıq, emosional tarazlıq, məqsədyönlülük və təmkinlilik, sağlam həyat tərzi); idrak istiqamətini (zehni fəallıq, elmi funksiya, mənəvi maraq və tələbatlar, mənəvi mədəniyyət, pedaqoji özünütəhsilə hazırlıq) birləşdirir.

2) Xüsusi tələblərə, yəni müəllimin psixoloji-pedaqoji hazırlığına verilən tələblərə bilik və bacarıqlar daxildir.

Müəllim öz yetirmələrinə verməli olduğu xüsusi (fənn üzrə), etik və həyatı bliklərin daşıyıcısıdır. Buna görə də bilik müəllimin kamil şəkildə yiyələnəli olduğu əmək alətidir, əsas silahıdır. Müəllim bütövlükdə aşağıdakıları bilməlidir:

– ideoloji sahə üzrə: dövlətin təhsil sahəsindəki siyasətini, möhkəm əqidə və fəal həyat mövqeyi formalaşdırmağın vəcibliyini;

– sosioloji sahə üzrə: əmək tərbiyəsi və peşəyönümünün sosial əsaslarını, pedaqoji kollektiv və şəxsiyyət, pedaqoji əməkdaşlıq məsələlərini;

– mənəvi sahə üzrə: gənc nəslin ideya-mənəvi keyfiyyətlərini, cəmiyyətin inkişafında mənəviyyətin rolunu, pedaqoji etika məsələlərini;

– psixoloji sahə üzrə; ümumi psixologiya, yaş psixologiyası və pedaqoji psixologiyanın əsas müddəalarını, müxtəlif yaş dövrlərində uşaqların, yeniyetmə və gənclərin psixoloji xüsusiyyətlərini;

– pedoqoji sahə üzrə: tərbiyə və təhsilin, fasiləsiz təhsil sisteminin əsaslarını, əmək tərbiyəsi və peşəyönümü nəzəriyyəsinə, təlim-tərbiyə işinin metodikasını;

– iqtisadi sahə üzrə: dövlətin iqtisadi siyasətini, iqtisadiyyatın quruluşunu və əsas sahələrini, şagirdlərin iqtisadi tərbiyəsi və onun həyata keçirilməsi yollarını;

– tibbi-fizioloji sahə üzrə: müasir işçiyə verilən xüsusi tibbi-fizioloji tələbləri, gigiyenəni, əmək tərbiyəsi və peşəyönümünün təşkilində texniki təhlükəsizlik qaydalarını, peşəyararlığı məsələlərini;

– ekoloji sahə üzrə: elmi-texniki tərəqqi və onun ekoloji nəticələrini, təbiət, onun tarazlığı və mühafizəsini, ətraf mühitin qorunmasını, şagirdlərin ekoloji tərbiyəsinin həyata keçirilməsi yollarını;

– hüquqi sahə üzrə: konstitusiyani, əmək qanunvericiliyini, əmək intizamı normalarını, şagirdlərin, tələbələrin hüquq tərbiyəsinin əsaslarını;

– estetik sahə üzrə: insanların əmək fəaliyyətində estetikanın rolu və pedaqoji əməyin estetikasını, şagirdlərin estetik tərbiyəsinin həyata keçirilməsi yollarını, pedaqoji prosesin hər anında, o cümlədən, sinif-dərs məşğələlərində, sinifdən xaric işlərdə estetik-emosional vəziyyət yaratmağın imkanlarını, tətbiqi fəndləri əməli fəaliyyət prosesində daim diqqət mərkəzində saxlamalarını;

– ümummədəni sahə üzrə: müəllimin ümumi və peşə mədəniyyəti, pedaqoji ustalıqı, etikasını və mərifəti ilə bağlı fikirləri;

– məlumat (informasiya) sahəsi üzrə: biliklərin toplanması, mühafizə edilməsi və verilməsi, monoqrafik, dövrü və sorğu ədəbiyyatı ilə işləməyin yollarını, məlumatların hazırlanması və kartoteka tətbiqi edilməsini;

– təşkilati sahə üzrə: fəaliyyətin təşkili və planlaşdırılması, əməyin elmi təşkili üzrə biliklərin tətbiqi yollarını.

Pedaqoji fəaliyyətin düzgün qurulması həm də müəllimin pedaqoji bacarıq və vərdislərə malik olmasından çox asılıdır.

Belə ki, müəllim dərin biliyə, yaradıcılığa, geniş təfəkkürə malik olmaqla yanaşı, həm də biliyini şagirdlərin malı etməyi bacarmalıdır. Müəllim aşağıdakı qabiliyyət və bacarıqlara malik olmalıdır:

1) konstruktiv, 2) kommunikativ, 3) təşkilatçılıq, 4) qnostik, 5) didaktik, 6) diaqnostik, 7) kreativ, 8) ekspressiv, 9) yeni pedaqoji texnologiya və pedaqoji yaradıcılıq qabiliyyəti, 10) yüksək peşəkarlıq, 11) pedaqoji ünsiyyət, 12) pedaqoji müşahidəçilik, 13) diqqətin düzgün bölünməsi, 14) pedaqoji mərifət, 15) tələbkarlıq, 16) innovasiya üslublu elmi-pedaqoji təfəkkür.

Bu bacarıqlar içərisində konstruktiv, kommunikativ, təşkilatçılıq və qnostik bacarıqlar aparıcı rol oynayır.

Təlim-tərbiyə materialını düzgün seçmək və şagirdlərin imkanlarına, təlimin məzmununa, mərhələlərinə, təşkilat formalarına uyğunlaşdırmaq, şəxsiyyətin və kollektivin inkişafını layihələşdirə bilmək, yaranmış sosial-pedaqoji hadisəni təhlil edib qiymətləndirmək, onun yaranma səbəblərini aşkar etmək, şagirdlərin zehni əmək fəaliyyətinin və ona pedaqoji rəhbərliyin strukturunu planlaşdırmaq, göstərilən təsirin ehtimal olunan nəticələrini qabaqcadan görə bilmək, şagirdlərin çətinlik və səhvlərinin nəticələrini proqnozlaşdırmaq, bütünlükdə pedaqoji prosesin və ayrı-ayrı məşğələlərin, tədbirlərin təşkilati-pedaqoji və məntiqi-psixoloji strukturunu yaradıcı və əsaslandırılmış şəkildə qura bilmək konstruktiv bacarıqlara aiddir.

Xarici görünüşü və hərəkətlərinin dəyişməsinə görə şagirdin psixi vəziyyətindəki dəyişiklikləri təyin etməyi bacarmaq, onların qəlbinə yol tapmaq, hər hansı fəaliyyət prosesində vəzifə bölgüsü apararkən şagirdlər arasındakı qarşılıqlı münasibətləri nəzərə almaq, özünü fikrən şagirdin yerində qoymaq, onunla ümumi dil tapmaq, şagirdlər, onların valideynləri, müəllim həmkarları, ictimaiyyət nümayəndələri ilə səmimi, işgüzar, düzgün və pedaqoji cəhətdən səmərəli qarşılıqlı münasibətlər yarada bilmək (əməkdaşlıq pedaqogikası), müəyyən situasiyada daha

güclü pedaqoji təsir vasitələri tapmaq, şagirdin davranışındakı ən kiçik dəyişikliyi belə dərhal duymaq, psixi proseslərin inkişafını görə bilmək kommunikativ bacarıqlara aiddir.

Şagirdlərin tədris və sinifdən xaric fəaliyyətini planlaşdırmaq və ona rəhbərliyi bacarmaq, məktəblilərin əmək və peşə fəaliyyətinə mənəvi və praktik hazırlığının formalaşması üçün pedaqoji şəraiti təşkil etmək, şagird kollektivində işgüzar əhval-ruhiyyə yaratmaq, şagirdlər arasında düzgün vəzifə bölgüsü aparmaq, onların davranış və fəaliyyətini idarə etməyi bacarmaq, konkret həyati situasiyalarda necə hərəkət etməyi şagirdlərə başa salmaq, onları cəmiyyətin istehsal münasibətlərinə qoşmaq, ailə, əmək kollektivləri və ictimaiyyətlə birgə fəaliyyəti və işgüzar əlaqələri təşkil etmək, tələbləri mürəkkəbləşdirmək və şagirdlərin işini stimullaşdırmaq, cari təlimatlandırma və operativ nəzarət, yekunlaşdırma, əldə edilmiş nəticələri qiymətləndirmək və yeni pedaqoji vəzifələri müəyyənləşdirmək, bir sözlə, fəaliyyətin düzgün təşkili təşkilatçılıq bacarıqlarına aiddir.

Yoldaşlarının təcrübəsini təhlil edib ümumiləşdirməyi, səmərəli metod və vasitələri öz təcrübəsində tətbiq etməyi bacarmaq, elmi yenilikləri müntəzəm izləmək, onlardan təlim məqsədilə istifadə etmək, metodik yaradıcılığa malik olmaq, öz qarşısında tədqiqatçılıq vəzifəsi qoymaq qnostik – idraki bacarıqlara aid edilir. Qnostik bacarıqlar dedikdə, şəxsiyyətin o keyfiyyəti nəzərdə tutulur ki, onlar bir tərəfdən predmet və hadisələrin dəqiq öyrənilməsini, digər tərəfdən isə gerçəkliyi əks etdirən obrazlardan (işarə, simvol, anlayış, ideya, bədii əsər) müvəffəqiyyətlə istifadə olunmasını təmin edir.

Diaqnostik və kreativ bacarıqlar da qnostik bacarıqlara daxildir. Diaqnostik bacarıqlar sayəsində məlum ümumi qanunauyğunluqların vacib konkret əlamətlərini tez aşkar etmək və ayrı-ayrı əlamətlərə görə ümumi nəticə çıxarmaq, diaqnoz qoymaq mümkündür. Yunanca “diaqnostika” – öyrənməyə, müəyyən etməyə qabil deməkdir.

Müəllim rəhbərlik etdiyi, ünsiyyətdə olduğu kollektivin əhval-ruhiyyəsini müəyyənləşdirməyi bacarmalıdır. Bu və ya digər sahədə düzgün diaqnoz qoymağı bacarmaq – insanın, xüsusilə, müəllimin qiymətli keyfiyyətidir. Kreativ bacarıqlar nə isə yeni, əvvəllər məlum olmayan bir iş forması fikirləşib tapmağa, əvvəl gördüyü hər hansı bir predmet və hadisəni yeni şəkildə təsəvvür etməyə imkan verir.

Bütün müəllimlər üçün zəruri olan xüsusi bacarıqları nəzərdən keçirərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, dərsin məqsədini müəyyənləşdirmək, qarşıya qoyulmuş məqsədin həyata keçirilməsini təmin edən tədris materialını seçmək, əsas biliklərin formalaşdırılması üçün zəruri olan başlıca əlamətləri ayıra bilmək bacarıqları ilə yanaşı, hər bir konkret fənn müəllimi məktəblilərin yaş və idrak imkanlarına müvafiq olaraq tədris materialının məzmununu metodik cəhətdən işləyib hazırlamaq bacarığına da malik olmalıdır.

3) Müəllimin ixtisasına və metodik hazırlığına verilən tələblər isə bunları əhatə edir:

- tədris etdiyi fənni əsaslı surətdə bilmək;
- müvafiq elm sahəsində yenilikləri sistematik olaraq öyrənmək;
- fənnin tədrisi texnologiyasına yiyələnmək;
- ixtisası üzrə qabaqcıl təcrübəni öyrənib yaradıcılıqla tətbiq etmək;
- daim öz üzərində işləmək, metodik yaradıcılığa malik olmaq;
- pedaqoji ustalığa sahib olmaq.

Beləliklə, pedaqoji fəaliyyətin professioqramı müəllim şəxsiyyətinin əsas xüsusiyyətləri və xarakteristikasının, onun ictimai-siyasi, pedaqoji, xüsusi və metodik hazırlığının layihələşdirilməsi üçün etibarlı zəmin yaradır.

MÖVZU 6

PEDAQOJİ USTALIĞIN SOSIAL ƏHƏMİYYƏTİ, ƏSAS ELEMENTLƏRİ

Bildiyimiz kimi pedaqoji fəaliyyət cəmiyyətin yaşlı üzvlərinin gənc nəsli tərbiyə etməkdən, onu cəmiyyət həyatına hazırlamaqdan ibarət olan fəaliyyətdir. Pedaqoji fəaliyyət mürəkkəb və çoxcəhətli bir fəaliyyətdir. Qarşıda duran konkret vəzifələrdən (funksiyalardan) asılı olaraq pedaqoji fəaliyyətin müxtəlif növlərini fərqləndirirlər (öyrətmə, tərbiyə, təşkilatçılıq, təşviqatçılıq, özünütəhsil və s.). Pedaqoji fəaliyyətin həmin növləri ümumi struktura malikdir. Pedaqoji vəzifələrin həll edildiyi şərait pedaqoji şərait adlanır. Bu cür şərait 2 cür yarana bilər: 1) Qabaqcadan müəllim tərəfindən düşünülmə, planlaşdırılıb hazırlana bilər. (məs., problemlə dərslər) 2) gözlənilmədən, şagirdin davranışı ilə əlaqədar yarana bilər. Bu zaman müəllim müəyyənlik şəraitində hərəkət etməli olur.

Pedaqoji fəaliyyət böyük ictimai, sosial əhəmiyyət daşıdığı kimi, onunla sıx bağlı olan pedaqoji ustalıq da bu işdə, vahid təlim-tərbiyə məqsədinə xidmət etdiyi üçün böyük sosial əhəmiyyət daşıyır. Odur ki, ona yiyələnmək, ondan istifadə etmək işinə diqqətlə, dərin məsuliyyətlə yanaşmaq lazımdır. Pedaqoji ədəbiyyatda göstəriləndiyi kimi, şəxsiyyətin strukturunda pedaqoji ustalıq öz-özünü təşkil edən sistemdir. Bu sistemin yaranmasında müəllimin daxili insansevərliyi, humanizmi, onun cəmiyyətə, müstəqil dövlətimizə bağlılığı mühüm rol oynayır. Müəllim öz ölkəsinin bugünkü və gələcək perspektivlərini dərk edərək öz pedaqoji fəaliyyətini qurur. Bunları nəzərə alaraq pedaqoji ustalıqın 4 əsas elementdən ibarət olduğunu qeyd edirlər:

1. *Müəllimin fəaliyyətinin humanist istiqamətliliyi.* Bunu Təhsil Qanunumuz da tələb edir. L.N.Tolstoy bu barədə çox gözəl demişdir: “İşinə və şagirdlərinə məhəbbəti birləşdirməyi bacaran şəxs, əsl müəllimdir”. Müəllimin humanist istiqamətli-

liyi onun idealında, maraqlarında, dəyərlərində, fəal mövqeyindədir. Hər bir müəllim şəxsiyyətinin pedaqoji istiqamətliliyi rəngarəngdir. Onu təşkil edən dəyər istiqamətləri bunlardır:

1) Özünə qarşı – özünütəsdiq. Bu ona görə vacibdir ki, uşaqlar onda bilikli, tələbkar, əsl bir müəllimi görsünlər.

2) pedaqoji təsir vasitələrinə, 3) məktəbliyə, uşaq kollektivinə, 4) pedaqoji fəaliyyətin məqsədlərinə – humanist strategiya, təsir vasitələrinin, fəaliyyətin obyektinin yaradıcı şəkildə dəyişdirilməsi. Müəllim üçün istiqamət növlərindən əsas məqsədə, humanist fəaliyyətə yönəldilmiş aparıcı istiqamət vacibdir. Müəllimin professional ustalığı onun gələcək qarşısında öz məsuliyyətini duymaq şərti ilə, şüurlu məqsədyönlülük və uşaqlara böyük məhəbbətin əlaqələndirilməsi ilə formalaşır. Humanist istiqamətlik ən yüksək bir vəzifə kimi usta müəllimin gündəlik fəaliyyətində həmişə onun konkret vəzifələrini müəyyən edir. Uşaqları dərinləndirən usta müəllim həmişə, hər şeyin düzünü onlara deməli, düzgün istiqamət verməli, çətin situasiyalardan çıxmaqda, düzgün yol seçməkdə onlara yaxından kömək etməli, hər vaxt Vətənin, millətin gələcəyini düşünməlidir.

2. *Müəllimin professional bilikləri.* Bu, pedaqoji ustalığın fundamental əsasıdır. Müəllimin bilikləri bir tərəfdən elmə, tədris etdiyi fənnə, digər tərəfdən isə onu öyrənən şagirdlərə doğru yönəldilmişdir. Bunun məzmununa müəllimin tədris etdiyi fənni, onun metodikasını, psixologiya və pedaqogikasını bilməsi daxildir. Pedaqoji peşə biliyinin özünəməxsusluğu onun kompleksliyində, ümumiləşdirilməsində, müəllimin şəxsi münasibətində xarakterizə olunur. (məs., “Düşünürəm ki”, “Mənə belə gəlir ki”, “Məncə” və s.). Müəllimin ustalığı biliyin insanlaşdırılməsində, canlandırılmasında, onun sadəcə kitabdan verilməsində deyil, müəllimin dünyaya, həyata öz baxışları kimi təqdim edilməsindədir. Şagirdlər tərəfindən şəxsi mövqeyi kimi qavranılmasındadır. Peşə biliyinin əsasında müəllimin pedaqoji şüuru, onun pedaqoji fəaliyyətinin və davranışının əsasını təşkil edən prinsiplər, qaydalar formalaşır. Bunları da müəllim öz

təcrübəsi əsasında qurur. Lakin onu dərk etmək, onun qanunauyğunluqlarını görmək isə yalnız elmi biliklərin köməyi ilə mümkündür.

3. *Müəllimin pedaqoji qabiliyyətləri.* Bu, pedaqoji ustalıqın mayasıdır və onun əsasında təkmilləşir, inkişaf edir. Müəllimin ən başlıca qabiliyyəti onun bütün digər qabiliyyətlərini birləşdirən əsas obyektə, formalaşan şəxsiyyətə qarşı olan həssaslıqıdır. Qalan qabiliyyətlər bunlardır: didaktik, akademik, konstruktivlik, qnostik-idraki.

4. *Pedaqoji texnika.* Bu, pedaqoji fəaliyyətin quruluşunu ahəngdar edən bütün təsir vasitələrinin kompleksidir. Bu elementlər bir-biri ilə sıx bağlıdır və bir-birinə təsir göstərirlər.

MÖVZU 7

PEDAQOJİ SİTUASIYA VƏ PEDAQOJİ VƏZİFƏ, ONUN YERİNƏ YETİRİLMƏSİNİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Pedaqoji vəzifə nədir? O pedaqoji ustalığın əsas hüceyrəsi, mayasıdır və onun həll edilməsi müəllimin professionalizm səviyyəsini əks etdirir. Pedaqoji vəzifə – mövcud pedaqoji situasiyanı yeni mərhələyə keçirib dəyişdirmək, başqa şəkllə salmaq, pedaqoji fəaliyyətin məqsədinə yaxınlaşdırmaq zərurətini daim dərk etməkdir. Çünki, bütün pedaqoji fəaliyyət pedaqoji situasiyalar zəncirindən ibarətdir. Bunların bəzisini müəllim özü yaratmalı olduğu halda, digərlərini isə şagirdlər təsadüfən yaradırlar. Pedaqoji fəaliyyətin fəlsəfəsi bunu tələb edir. Bir şagirdin dərslə gecikməsi, digərinin ev tapşırıqlarını etməməsi, dərslə hazırlıqsız gəlməsi, iki şagirdin dərslə zamanı söhbət etmələri və s. bütün bunlar pedaqoji situasiyalardır. Müəllim bu situasiyalara dərk edir və özü üçün yerinə yetirəcəyi vəzifələri formalaşdırır:

1) strateji xarakterli vəzifələr (uşaqlarda məsuliyyətlik, təşkilatçılıq hisslərini nə cür formalaşdırmalı);

2) taktiki xarakterli vəzifələr (dərslə şagirdlərin idraki fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi, billiklərin hesaba alınması və nəzarəti üzrə vasitələrin işlənilib hazırlanması);

3) situativ xarakterli vəzifələr (dərslə gecikən, dərsləni oxumayan, dərslə kənar işlə məşğul olan şagirdlərə nə cür reaksiya verməli və s.).

Müəllimin ustalığı mövcud situasiyanı pedaqoji vəzifəyə çevirməyi bacaran, yəni, mövcud şəraiti münasibətlərin dəyişməsinə, qarşıya qoyulmuş pedaqoji məqsədə yaxınlaşdırmaqdan ibarətdir. Əgər müəllim onu görməzsə, əhəmiyyət verməzsə, situasiya vəzifəyə çevrilməyə bilər. Beləliklə, situasiya məqsəd-yönlü pedaqoji fəaliyyət şəraitində vəzifəyə çevrilir. (situasiya+məqsəd=vəzifə). Məqsədə çatmaq üçün müxtəlif yollardan

istifadə edilir. Məhz burada pedaqoji ustalığın səviyyəsi özünü göstərir. Bu isə müəllimin məqsədyönlülüyündən, pedaqoji biliyindən, qabiliyyətlərindən, pedaqoji texnikaya necə yiyələn-məsindən asılıdır.

Pedaqoji vəzifənin həll edilməsi bir neçə mərhələdən keçir. 1-ci mərhələ situasiyanın təhlili və problemin dərk edilməsidir. Əksər hallarda gənc müəllimlər tələdiklərindən bu mərhələni unudur, konfliktin dərinliyini çox vaxt duymur, situa-siyanı tanış hesab edib, səhvlərə yol verirlər. Situasiyanı görə bilməmək, onu dərk etməmək, uşaqların hərəkətlərinin arxa-sında nələr dayandığını duymamaq vəzifənin həllində səhvlərə gətirib çıxarır. Situasiyanın ilkin təhlili zamanı ümumi pedaqoji prosesin harada, hansı şəraitdə baş verdiyini, şagirdlərin, tərbi-yəçilərin xarakterini, onların qarşılıqlı münasibətlərini müəyyən etmək, uşaqların hərəkətlərindən razı və ya narazı qaldığını onlara hiss etdirmək, bir daha belə hallara yol verməyəcəyini başa salmaq çox vacibdir. Bu başlanğıc məlumatların təhlili mərhələsidir, 2-ci mərhələdir. Bunun nəticəsində edilmiş hərə-kətlərin motivləri, fəaliyyətin məqsədləri şəraitin spesifikliyi dərk edilir. Yalnız özü haqda, öz mövqeyi barədə düşünən müəllim şagirdlərin davranışlarının həqiqi motivlərini görməyə bilər. Xüsusilə, müəllimin şagirdlərə qarşı böhtan xarakterli tələblərlə çıxış etməsi, etmədikləri hərəkətləri onların adlarına yazması pedaqoji təsirin effektivinə ciddi ziyan vura bilər. Müəl-lim bu mərhələdə şagirdin tərbiyəlilik səviyyəsini, estetik-mə-dəni duyumunu, genetik, əməli, potensial imkanlarını, idarəolu-nanlığını və s. hökmən nəzərə almalıdır.

Situasiyanın son və 3-cü mərhələsi müvafiq hipotezin, fər-ziyyənin irəli sürülməsidir. Burada müəllimdən aktiv təfəkkür, təxəyyül tələb edilir, öz bilik və təcrübə ehtiyatından ən səmərəli yolları seçmək istənilir. Usta müəllim kollektivdə cəlb etməklə mövcud situasiyanı ətraflı təhlil edib, qərar çıxarmağa cəhd göstərir.

Pedaqoji vəzifənin bütün mərhələləri başa çatdıqdan sonra işlənəcək metodlar sistemi seçilib ayrılır. Çox yaxşı haldır ki, usta müəllimlər üsul və vasitələri seçərkən özlərində baş vermiş arzuolunmaz situasiyaların yaranması səbəblərini axtarır, buna görə də hər bir qərarı düzgün olur və öz fəaliyyətinin ahəngdarlığına, özünütərbiyəyə doğru aparır.

MÖVZU 8

PEDAQOJİ USTALIĞIN MƏZMUNU VƏ ONU FORMALAŞDIRMAĞIN, REALLAŞDIRMAĞIN YOLLARI

Müəllim sənətinə öyrətmək olmaz, lakin ona nə qədər çətin də olsa, öyrənmək mümkündür. Usta müəllimin yetişməsi yalnız təhsil sistemindən asılı olmayıb, həm də hər şeydən qabaq öyrənənlərin cəhdlərindən asılıdır. Ona görə pedaqoji tədris müəssisələrində pedaqoji ustalığın əsaslarının öyrədilməsi sistemi hər bir tələbənin imkanlarının real səviyyəsinə müvafiq olaraq gələcək müəllimə professional inkişafın əsas mərhələlərini görməkdə və dərk etməkdə kömək edir. Hər şeydən əvvəl pedaqoji institut və ya kollec tələbəni təlim prosesində yüksək professional səviyyə əldə etməyə istiqamətləndirməlidir. Bunu nəinki ictimai cəhətdən vacib bir tələb, həm də hər bir müəllim üçün subyektivcəsinə əhəmiyyətli bir qayda kimi dərk etmək lazımdır. Pedaqoji ustalığın inkişafı müəllim hazırlığının mərkəzi məsələsidir. Ona görə də bu məsələdə diqqət mərkəzində psixoloji-pedaqoji fənlərin öyrədilməsi durur. “Pedaqoji ustalığın əsasları”, “Psixologiya”, “Pedaqogika”, “Pedaqogika tarixi” kimi fənlərin öyrənilməsi tələbələrə professional hazırlığın formalaşmasının məntiqi mənası haqda aydın təfəkkür verməlidir. “Pedaqoji ustalığın əsasları”nın öyrədilməsi ilə tələbələrdə gələcək sənət, onun incəlikləri, özünüdərk etmə haqda təsəvvür yaradılır, pedaqoji texnikanın yollarına, ünsiyyətdə pedaqoji mövqeyə, təlim-tərbiyə prosesinin idarə olunması ustalığının əsaslarına yiyələnməkdə kömək edir. Bu fənn tələbələri 1-ci pedaqoji təcrübəyə hazırlayır, pedaqoji fəaliyyətin elə ilk mərhələlərində professional vəzifələri müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməyə imkan verən pedaqoji mövqelərini inkişaf etdirir. “Pedaqoji ustalığın əsasları” fənninin öyrənilməsi aşağıdakı prinsiplərə əsaslandıqda daha müvəffəqiyyətlə aparılır:

1) *Təlimə kompleks yanaşma prinsipi*. Bu prinsipə görə bilik praktiki cəhətdən yaşanılmış təcrübə kimi mənimsənilir, nəticədə bilik bacarıqlara çevrilir.

2) *Fəal kommunikasiyanın təşkili prinsipi*. Bu prinsip tələbələri fəallaşdırmağa doğru yönəldilmiş tapşırıqlar, rollu oyunlar, yarışlar, fəaliyyətin fraqmentlərinin nümayiş etdirilməsi və müzakirələri, tələbələrin dərslərinin gedişatının təşkilinə cəlb edilmələri və s. məsələləri nəzərdə tutur.

3) *Pedaqoji hərəkətlərin parçalanması, bölünməsi prinsipi*. Bu prinsip hər bir tələbənin psixofiziki və pedaqoji trening prosesində ardıcılıqla ayrı-ayrı fəndlərə yiyələnmələrini nəzərdə tutur. Çox vacibdir ki, hər bir tələbə bu və ya digər təlim ilində yiyələncəyi hər bir anlayışın, bacarığın həcmi haqda məlumat əldə etsin.

4) *Aspekt yanaşma prinsipi*. Bu prinsip pedaqoji ustalıq üzrə məşğələlərdə onların ixtisaslarını da nəzərə almağı tələb edir.

5) *Bilik və bacarıqların baza məktəblərindəki pedaqoji təcrübədə keçirilən təcrübi məşğələlərlə əlaqələndirilməsi prinsipi*.

Aydındır ki, tələbələr müəllimlərin rəhbərliyi altında mərhələlərlə şagirdlərin fəaliyyətini təşkil etməyə qoşulurlar. Müşahidədən dərslərin fraqmentlərində iştiraka, tərbiyə prosesində iştiraka və oradan da təlim və tərbiyə işlərinin müstəqil işlənilib hazırlanmasına və yerinə yetirilməsinə doğru yol gedirlər. Professional ustalığın yaranması bütün tədris müəssisəsinin bütün həyatının maksimum pedaqojiləşdirilməsi ilə daha da müvəffəqiyyətlə aparılır. Tələbələrin dərnlərdə, klublarda, studiyalardakı fəaliyyətləri bu cəhətdən daha faydalıdır. Kütləvi pedaqoji bayramların, Müəllim gününün, pedaqoji məsələlərin teatrlaşdırılması, pedaqoji qiraətlərin keçirilməsi, qabaqcıl və yenilikçi müəllimlərin dərslərində, tədbirlərində iştirak etmək, pedaqoji ustalıq müsabiqəsi təşkil etmək və s. də gənclərin

pedaqoji ixtisaslara meyillənməsində son dərəcə mühüm rol oynayır.

Yalnız bütün müəllimlər kollektivinin, tələbələrin qarşılıqlı təsiri, keçirdikləri birgə tədbirlər nəticəsində gələcək müəllimin pedaqoji ustalığın zirvələrinə doğru əhəmiyyətli irəliləyişini əldə etmək mümkündür. Çünki, təlim ikitərəfli bir prosesdir və o qarşılıqlı tərəfdən də tam fəallıq tələb edir.

MÖVZU 9

MÜƏLLİMİN ÖZÜNÜTƏRBIYƏSİ PEŞƏ USTALIĞINI FORMALAŞDIRMAĞIN ƏSAS YOLU KİMİ

Bildiyimiz kimi, tərbiyə kor-koranə deyil, idarəolunan bir prosesdir. Çünki, onun məqsədi, motivləri, funksiyaları və gözlənilən nəticələri mövcuddur. Şübhəsiz, bunların hər birini nəzərə almaq və tərbiyə işini onlara müvafiq olaraq təşkil etmək elə onun idarə edilməsi deməkdir. Tərbiyə həm daxili, həm də xarici idarəetmə imkanlarına malikdir. Xarici idarəetmə tərbiyə edənlərdən asılıdır. Daxili idarəetmə isə hər bir fərdin özündən asılıdır və özünütərbiyə prosesində həyata keçir, özünüidarə rolunu oynayır. Özünütərbiyə insanın şüurlu olaraq öz şəxsiyyətində dəyişikliklər etməyə yönəlmiş fəaliyyətindən ibarətdir. Özünütərbiyənin həyata keçməsi üçün şəxsiyyətin və onun özünüdərk etməsinin müəyyən inkişaf səviyyəsinin, özünün hərəkətlərini başqalarının hərəkətləri ilə müqayisə zamanı təhlildən istifadə edə bilmək qabiliyyətinin, eləcə də daim özünütəkmilləşdirmək göstərişinin olması tələb edilir. Şəxsiyyətin özünütəkmilləşdirməsi onun cəmiyyətdəki həyati tələbatları və fəaliyyəti ilə, inkişafı ilə şərtlənir. İnsanın yaşadığı ictimai şərait, aldığı təlim və tərbiyə onun özünütərbiyəsində həlledici rol oynayır. İctimai həyatı, eləcə də onu əhatə edən mühitin tələbatlarını, öz qüvvə və imkanlarını aydın dərk etmək əsasında insanın öz həyatını daha münasib əsaslar üzrə qurmaq üçün arzu etdiyi keyfiyyətləri özündə inkişaf etdirməsi və ya malik olduğu şəxsi keyfiyyətləri dəyişdirməkdən ötrü özünə şüurlu, planlı, məqsəduyğun və müntəzəm surətdə təsir etməsi, rəftar və davranışını təkmilləşdirmək qayğısına qalması *özünütərbiyə* adlanır. Həyati faktlar özünütərbiyənin geniş imkanlara malik olduğunu bir daha təsdiq edir. İnsanların özünütərbiyə ilə məşğul olmaları çox qədim tarixə malikdir. Hələ ibtidai icma dövründə adamlar özlərində ovçuluğa, atıcılığa, vuruşmağa aid

müəyyən bacarıqlar yaratmaq üçün özünütərbiyədən istifadə edirdilər. İctimai mənə daşıyan özünütərbiyə tərbiyə prosesindən doğru və ona qüvvətli əks təsir göstərir. Çünki, özünün həyata olan münasibətini başa düşdükdə onun əsl mənada özünütərbiyəsi başlayır. Özünütərbiyə işini düzgün təşkil etmək və istiqamətləndirmək üçün müəllim şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini diqqətlə öyrənməli, onların “psixoloji tərcümeyi-halına” dərinləndirilməlidir. Bu işdə uşağın marağı, meyli, həvəsi, adətləri nəzərə alınmalıdır. Uşaqlara böyük şəxsiyyətlərin özünütərbiyə ilə nə cür məşğul olmaları haqda çoxlu misallar gətirmək lazımdır. Məsələn, böyük rus yazıçısı L.N.Tolstoy öz yaddaşını tərbiyə etmək üçün hər gün məşğul olmuş, pedaqoq K.D.Uşinski isə bu iş üçün xüsusi proqram tərtib etmişdir. L.Tolstoy günah iş görəndə özünə tənqidi məktub yazardı. Böyük sərkərdə A.Suvorov düzgün iş tutmayanda özünü həbs edirdi.

Müəllim özünütərbiyə ilə ciddi məşğul olmalı, öz geyiminə, hərəkətlərinə, səliqə-sahmanına, danışığına daim fikir verməli, şagirdlərinə yaxşı nümunə göstərməyə çalışmalı, onu nüfuzdan sala biləcək hərəkətlərə heç zaman yol verməməlidir. Müəllim yadda saxlamalıdır ki, özünütərbiyə bu anlayışları əhatə edir və qanunauyğun bir hadisədir:

1) Özünü dərk etmək (özünümüşahidə, özünütəsdiq, özünütəhlil, özünütənqid, özünümühakimə, özünəqiymət, özünübəyənmə);

2) Özünü məcbur etmək (özünə qarşı tələbkarlıq, özünə əmr vermək, özünəhesabat, özünütəlqin, özünü yoxlamaq);

3) Özünü ələ almaq (müstəqillik, fəallıq, təmkinlilik, özünənəzarət).

Müəllim bilməlidir ki, yaşın artması ilə əlaqədar olaraq, özünütərbiyənin məqsədi də dəyişir.

Böyük rus pedaqoqu K.D.Uşinski müəllimin özünütərbiyəsi üçün qaydaları belə müəyyən etmişdir:

1) Tam sakitlik;

2) Sözündə və hərəkətində səmimilik

- 3) Düşünülmüş hərəkətlər;
- 4) Qətiyyətlilik;
- 5) Özün haqda vacib olmadıqda danışmamaq;
- 6) Vaxtını mənasız keçirməmək; vacib olanı etmək;
- 7) Yalnız ən vacib və xoş olanı etmək, ehtirasa uymamaq;
- 8) Hər axşam öz hərəkətləri haqqında özünə hesabat vermək;
- 9) Gördüyün, görəcəyin işlər haqqında heç vaxt öyünməmək.

Müəllim bu qaydaları müasir vəziyyət baxımından təhlil etməli və onlara yaradıcı yanaşmaqla əməl etməlidir. Müəllim unutmamalıdır ki, onun fəaliyyəti təkcə şagirdlərinin təlim-təربiyəsi ilə məşğul olmaqla qurtarmır. O, tərbiyə məsələləri ilə məşğul olan professional bir şəxs kimi həm də bütöv bir cəmiyyətin tərbiyəçisidir. Bu tərbiyə işində isə müəllimin özünü-tərbiyəsi bütöv bir cəmiyyətə güclü təsiredici vasitə kimi mühüm rol oynayır.

MÖVZU 10

ESTETİK HİSSLƏR PEDAQOJİ USTALIĞIN VACİB KOMPONENTİ KİMİ

Pedaqoji ustalıqın vacib komponentlərindən biri də estetik hisslərdir. Çoxdan dərk olunmuş həqiqətdir ki, cansız, sönük, sırf məlumat mahiyyəti daşıyan dərs və ya tərbiyəvi tədbir bir o qədər də səmərəli olmur.

Müəllimlik peşəsinin incəsənətlə əlaqəsi, birləşməsi zəruriyyəti də bu komponentin tələblərindən doğur. Ona görə də müəllimin öz hisslərini ifadə etmək bacarığı, onu uşaqlar üçün daha duyumlu və cəlbedici edə bilməsi pedaqoji işdə mühüm rol oynayır. Müəllim öz hissini keçdiyi mövzunun, apardığı əxlaqi söhbətin emosionallığını məhz nitqinin ahəngi, əllərinin, başının hərəkəti, sifətinin mimikası, ifadəli vəziyyəti, baxışları və s. ilə məktəbliləri özünün müəyyən hadisələrə, baxışlara, əxlaqi dəyərlərə şəxsi münasibətləri ilə bir növ yoluxdurur, birgə həyəcan keçirməyə dəvət edir. Belə hissi ahəngdarlığa nail olmaqla, müəllim şagirdin hissi aləminə fəal təsir göstərmək imkanını, onun idrakı və praktiki fəaliyyətinin katalizatorunu əldə edir. Hər bir fənn müəllimi bilməlidir ki, şəxsiyyətin inandırılması hisslərdən kənarında mümkün deyildir. İnamlar gözəllik, ülvilik kimi müsbət hisslərin biliklərlə sıx birliyi nəticəsində daha möhkəm olur. Bunların da əsasında şəxsi etik anlayış olan vicdan formalaşır. Şəxsiyyətin maraqlarını və tələbatlarını şərtləndirən müxtəlif psixofizioloji göstərişlər, davranışın və praktiki hərəkətin stereotipləri daha məhsuldarlıqla formalaşır. Ona görə də müəllimin praktiki təlim-tərbiyə fəaliyyəti üçün ona hisslərin növlərini, onların xüsusiyyətlərini, təzahürü xassəsini hökmən bilmək vacibdir. Məlumdur ki, şəxsiyyətin mənəvi aləmi çoxtərəfli, fasiləsiz həyəcanlardan, hisslər okeanından ibarətdir. Onlar təfəkkür, iradə, dünyagörüşü, əxlaq, mədəniyyət və biliklərlə sıx bağlıdır.

Hisslər insanın bütün duyğularını, münasibətlərini əhatə edir. Böyük rus pedaqoqu K.D.Uşnskinin sözləri ilə desək, şəxsiyyət tam şəkildə hissələrində təzahür edir. Müəllimin pedaqoji ustalıqı təfəkkürün və hissələrin “başın” və “ürəyin” ahəngdarlığına əsaslanır. Elmdə hissələri müsbət və mənfi hissələrə ayırırlar ki, bunların da birliyi estetik hissələri müəyyən edir. Estetik hissələri əmək, din, təbiət, incəsənət, insan münasibətləri və s. törədir. Müsbət estetik hissələrə gözəllik, ülvilik, mənfi estetik hissələrə isə eybəcərlik, alçaqlıq aiddir.

Faciəvilik və komiklik bunlar arasında keçid təşkil edir. Əgər qavranılan aləm qavrayışın ideallarına uyğun gəlirsə, belə hissələri gözəl, əgər bu zaman müsbət həyəcanların intensivliyi, ardıcılığı olarsa, belə hissələr ülvə adlanır. Əgər qavranılan aləm qavrayanın ideallarına uyğun gəlmirsə və normal mənfi həyəcanlar törədirsə, belə hissələr eybəcər, onların həddini aşması isə alçaqlıq adlanır. Hissi həyəcanlar insan həyatının normasını əks etdirir. Hisslər insanı idarə edirsə, bu, xəstəliklə qurtarır. Odur ki, hər bir insan hissələrinin əsiri olmamalı, onları ağılla idarə etməyə, cilovlamağa çalışmalıdır. Yersiz əsəbləşmək, hər xırda məsələdən ötrü özündən çıxmaq, uşaqları təhqir etmək, şəxsiyyətlərini alçaltmaq müəllimə yaraşmaz. Bu, müəllimin insansevərliyi ilə heç də uyğun gəlmir, onunla tərs mütənəsblik təşkil edir. İnsan hissələri ali sinir fəaliyyəti ilə şərtlənir. İnsan orqanizminin xarici və daxili dəyişmələrində təzahür edir. Zahirə cəhətdən onlar ifadəli vəziyyətlərdə (pozalarda), boyun əzələlərinin tonusunun dəyişməsində, jestlərin dinamikasında, mimi-kada, nəfəsalmada, səsin intonasiyasında, gözlərin hərəkətində, dərinin rəngində, nəmliyində, gülüşlərdə və ağlamalarda əks olunur. Daxilən isə hissələr daxili sekresiya vəzilərinin əhəmiyyətli dəyişmələrində, çoxlu adrenalinin qana daxil olmasında, ürəyin koronar qan damarlarının genişlənməsində, qanın laxtalanma sürətinin artmasında, həzm aparatının işinin tormozlanmasında və s. əksini tapır.

Hər bir müəllim bütün bunları nəinki bilməli, həm də uşaqların estetik hisslərinin, xüsusilə də müsbət hisslərin inkişafı metodikasına da yiyələnməlidir. Pedaqoji işin müvəffəqiyyəti yalnız bunlara əsaslanır. Yalnız uşağın daxili aləminə təsirin pedaqoji qanunlarına yiyələnmiş müəllimlər onların estetik təhsilini və tərbiyəsini düzgün təşkil edə bilirlər.

MÖVZU 11

MÜƏLLİMİN USTALIĞI VƏ ŞAĞIRDLƏRİN TƏCRÜBƏSİ

Məlumdur ki, təcrübənin qazanılması elm tərəfindən uşaqların cəmiyyət həyatına hazırlanmasının psixoloji və fizioloji əsasları olan mürəkkəb psixofiziki göstərişlərin, şərti-reflektor əlaqələrin yaranması prosesi kimi izah edilir. Alınma mənbələrinə görə təcrübənin 2 növünü qeyd edirlər: 1) bilavasitə şəxsi təcrübə, 2) bilavasitə 2-ci siqnal sisteminin köməyiylə qazanılan təcrübə.

Ontogenetik planda uşağın cəmiyyət həyatına hazırlanmasına müxtəlif növ təcrübələrin emosional-hissi inkişafından, bu əsas üzərində gerçəkliyin dərk olunmasından, xarici mühitin təsirlərinə ilk adekvat cavab verdişlərindən başlayır. Beləliklə, müasir dövrdə əsas həyat təcrübəsi uşaqların estetik, əqli, praktiki inkişafının yeganə mənbəyi kimi çıxış edir. Nitqin və təfəkkürün formalaşması ilə getdikcə estetik, əqli, praktiki təcrübə növləri də inkişaf edir, mənimsənilir, söz və praktiki hərəkət yolu ilə təkmilləşir. Bu zaman qavranılan yeninin şəxsi təcrübəsi ilə qarşılaşdırılması prosesi baş verir. Belə proses məqsədəyönəlmiş pedaqoji rəhbərlik tələb edir: müstəqilliyə, iradi cəhdlərin təzahürünə və bu zaman gözəllik, ülvilik kimi maksimal hissi həyəcanların alınmasına səbəb olur.

Uşaqlara demokratik rəhbərliyin əsasını “paralel pedaqoji təsir” təşkil edir ki, bu da onlarda şəxsiyyətin ictimai istiqamətliyini tərbiyə edir. Bu metodika uşaq kollektivinin xüsusiyyətlərini, onun əxlaqi-estetik gücünü nəzərə alır və uşağı cəmiyyətin bir üzvü, öz kollektivinin müstəqil sahibi kimi formalaşdırır. Uşaqların həyata, əmək kollektivi ilə işgüzar əməkdaşlığa cəlb olunması, onların fəaliyyətinin ictimai əhəmiyyətinin başa düşülməsi uşaqların müstəqilliyə, yaradıcılıq fəallığına təbii cəhdlərini təmin edir. Bunların əsasında rəngarəng pedaqoji

situasiyalar yaratmaq, əmək və ictimai ənənələrin mənimsənilməsini, təlimin məhsuldar əməklə əlaqələndirilməsini, uşaqların elmi-texniki yaradıcılıqda iştirakını təmin etmək mümkündür. Pedaqoji vasitələr sistemində uşaqların milli mədəniyyəti mənimsəmələri də olduqca mühüm rol oynayır.

Xor ifası, musiqi savadı, xalq ritmləri, ləpka, rəssamlıq – uşaqların estetik inkişafını müəyyən edən əsas fəaliyyət növləridir. Bu işdə müəllim fəaliyyətinin müvəffəqyyəti müəllimlə şagirdin estetik həyəcanlarının qohumluğu, yaxınlığı ilə təmin olunur. Bəzi hallarda müəllimlə şagirdin estetik inkişafı arasında ciddi ziddiyyətlər olur. Müəllim buna görə də öz şəxsi ustalığını itilməli, pedaqoji yaradıcılığın həqiqətini tapmağı bacarmalıdır ki, bunlar da müəllimlə şagirdin təcrübəsi qovşağındadır.

LABORATOR - TƏCRÜBİ MƏŞGƏLƏ: PEDAQOJİ PEŞƏYƏ HAZIRLIQ

1. Məqsəd: Müəllimin mövqeyinin formalaşmasına tələbələrə ilk göstərişlərin, baxışların yaradılması.

Məşğələnin planı

1. Nəzəri məşğələlər üzrə biliklərin yoxlanılması.
2. “Mənim müəllimlik idealım” mövzusunda söhbət.
3. Mikroçığışlar “Mən və peşəm” (3-5 dəqiqə).
4. Tanınmış müəllimlərin hazırlıq proqramlarının təhlili.
5. Müəllimin özünütərbiyəsi proqramının tərtib edilməsi və peşə yetkinliyi gündəliyinin doldurulması.

Məşğələnin gedişatı

- 1) Nəzəri biliklərin yoxlanılması.
- 2) Müəllimlik peşəsinin ictimai əhəmiyyəti.
- 3) Cəmiyyətdə müəllimin funksiyaları, ona edilən tələblər.
- 4) Müəllim şəxsiyyətinin professional formalaşmasında özünütərbiyənin rolu.
- 5) Özünütərbiyənin əsas mərhələləri.
- 6) Özünütərbiyənin vasitələri.

2. “Mənim müəllimlik idealım” mövzusunda söhbətin keçirilməsi.

Tapşırıq 1.

“Bizim Cəbiş müəllim”, “Bazar gününədək yaşayaq” filmlərindən fraqmentlərə baxmaq və müəllimlik sənətinin əsas xüsusiyyətlərini təhlil etmək.

Tapşırıq 2. Respublikamızın görkəmli pedaqoq-alimlərinin, yenilikçi, qabaqcıl müəllimlərinin televiziyaadakı, mətbuatdakı çıxışlarının müzakirəsi, müəllim və təhsil haqqında söylənilmiş fikirlər əsasında müasir müəllimə edilən tələbləri açmaq.

Tapşırıq 3. “Mənim ideal müəllimim” mövzusunda inşa yazmaq və burada ideal müəllimin əsas keyfiyyətləri haqqında öz fikirlərini əsaslandırmaq, konkret müəllim surətləri əsasında müəllimə edilən ümumi tələbləri açmaq, ideal müəllim şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək, onun tələbələrin həyat təcrübəsinə konkret təsirini şərh etmək.

Tapşırıq 4. Məşğələnin əvvəlki mərhələlərində əldə edilmiş fikirlər əsasında ideal müəllimin keyfiyyətlərinin ümumiləşmiş siyahısını tərtib etmək.

Tapşırıq 5. Pedaqoji təxəyyülün inkişafı üçün çalışmaların yerinə yetirilməsi:

1) Qrafik simvolika, emblem yaratmaqla ideal müəllim haqda təsəvvürünü ifadə etmək;

2) Həmin qrafik vasitələr yolu ilə özünün pedaqoji fəaliyyətə hazırlıq səviyyəsini ifadə etmək;

3) “Mən və peşəm” mövzusunda mikroçıxışlar (3-5 dəqiqə) çıxışların təxmini planı bu cür qurula bilər: Mən nə üçün müəllimlik peşəsini seçmişəm; mən bu gün uşaqlara nə verə bilərəm; texnikumda professional hazırlıq prosesində mən nələrə nail olmaq istəyərdim. Çıxış edən tələbələrə mövzuya aid suallar verilə bilər. Bu məşğələdə tələbələrə kütləvi çıxışlara edilən ilk tələbləri mənimsəmələri məsləhət görülür: auditoriyaya baxmaq və şəxsi fikirlərini konspektə istinad etmədən söyləməyi bacarmaq;

4) Tanınmış müəllimlərin hazırlıq proqramlarının təhlili. Tələbələrin şəxsi seçimlərinə əsasən tanınmış pedaqoqların (Ə.Seyidov, M.Muradxanov, M.Mərdanov, Ə.Ağayev, S.Tağıyeva, K.D.Uşinski, A.S.Makarenko, V.A.Suxomlinski) özünü-tərbiyə işi üzrə hazırlıq proqramları haqda danışmaq, bunun üçün onların əsərlərindən, müxtəlif ədəbiyyatdan istifadə etmək;

5) Müəllimin özünü-tərbiyəsi proqramının tərtib edilməsi və peşə yetkinliyi gündəliyinin doldurulması. Bu, individual, fərdi iş tələb edir. Məsələn, iradəni tərbiyə etmək üçün belə proqram məsləhət görülür:

1) Gün və həftə üçün iş planı tərtib etmək, onu hökmən yerinə yetirməyə çalışmaq.

2) Özündə mənfi emosiyalara qalib gəlmək. Müvəffəqiyyətə inanmaq.

3) Həyatdakı maneələri dəf etmək.

4) “Mən özümə inanıram”, “Mən bunu edəcəyəm” kimi özünətəhqin formalarından istifadə etmək.

Analoji şəkildə diqqətin, məqsədəyönlülüyün, nikbinliyin, cəsurluğun tərbiyəsi üzrə də proqramlar tərtib edilə bilər. Şagirdlər dəftərlərində professional yetkinlik üzrə gündəlik çəkib hazırlayır və əldə olunan nəticələr əsasında onu doldururlar.

MÖVZU 12

PEDAQOJİ TEXNİKA, ONUN MAHİYYƏTİ, KOMPONENTLƏRİ

Usta müəllimin müvəffəqiyyətinin sirləri ilə maraqlanarkən, biz pedaqoji təsir üsullarının yönülmüşlüğü, ən müxtəlif təcrübə məsələlərin sənətkarlıqla qoyuluşu və həlli ilə qarşılaşırıq. Burada ən mühüm rol xüsusi bacarıqlara məxsusdur: şagirdləri intensiv idraki fəaliyyətə cəlb etmək, suallar qoymaq, kollektivlə və tək bir şəxsiyyətlə ünsiyyətdə olmaq, öz əhval-ruhiyyəsini, mimikasını, hərəkətlərini idarə edə bilmək və s. Pedaqoji texnika elə bunlarla məşğul olur, müəllimin fəaliyyətinin daxili məzmununun və onun xarici ifadəliliyinin ahəngdar birliyinə imkan yaradır. Müəllimin ustalığı mənəvi mədəniyyətin və pedaqoji cəhətdən məqsədə müvafiq xarici ifadəliliyin sintezindədir, birliyindədir. Texnika yolların, üsulların uyğunluğudur. Pedaqoji texnika isə müəllimin təlim-tərbiyə, təhsil və inkişaf problemlərinin həlli zamanı əldə edib nümayiş etdirdiyi ümumi pedaqoji bacarıqlar kompleksidir. Pedaqoji texnika müəllimin nitq və qeyri-verbal (şifahi) ünsiyyət vasitələrində təzahür edib, fəaliyyət göstərir, onun nitqi, danışığı, təfəkkürü, mimikası, pantomimikası, jesti, əl-qol hərəkətləri, sifət əzələləri, duruşu, mənəvi emosiyası və s. ilə tamamlanır, inkişaf etdirilərkən daha da zənginləşdirilir. Texnikaya yiyələnmək – müəllimin qarşısında duran ən vacib pedaqoji məsələlərin həlli üçün incə bir alətə sahib olmaq deməkdir. “Pedaqoji texnika” anlayışına 2 qrup komponentlər daxildir:

1-ci qrup komponentlər müəllimin özünü idarə etməsi ilə bağlıdır. Müəllimin öz vücudunu idarə etməsi (mimika, pantomimika), hissələrini, əhval-ruhiyyəsini idarə edə bilmək (artıq psixi gərginliyi götürmək, yaradıcılıq əhval-ruhiyyəsi yaratmaq), sosial-psixoloji qabiliyyətlər (diqqət, müşahidə, mühakimə, tə-

xəyyül), nitq texnikası (nəfəsalma, diksiya, nitq tempi, səsin düzgün qoyuluşu və s.).

Pedaqoji texnikada müəllimin öz psixi vəziyyətini, əhval-ruhiyyəsini tənzimləməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müəllimin özünü emosional cəhətdən yaradıcı, nikbin, xeyirxah və humanist vəziyyətdə hiss etməsi onun əmək gərginliyini azaldır, mənəvi istirahət etməsinə zəmin yaradır. Müəllimin aktyor və rejissor bacarığı elementlərinə yiyələnməsi də pedaqoji texnikada əhəmiyyətli rol oynayır. Bunun sayəsində müəllim öz şagirdlərinin yalnız zehninə deyil, həm də hissələrinə daha güclü təsir göstərə bilir.

2-ci qrup komponentlər şəxsiyyətə və kollektivə təsir göstərmək bacarıqları ilə bağlıdır və təlim-tərbiyə fəaliyyətinin texnoloji tərəfini açır. Yəni, müəllimin didaktik, təşkilatçılıq, konstruktiv, kommunikativ və s. bacarıqları, texnoloji fəndlər (məs., tələb vermək, ünsiyyəti idarəetmə, kollektiv yaradıcılıq işlərinin təşkili fəndləri və digər işlər) nəzərdə tutulur.

Beləliklə, pedaqoji texnika müəllimin elə kompleks bacarıqlar sistemidir ki, ondan – pedaqoqdan daim yaradıcı işləməyi, şagirdlərlə işləyərkən mövcud şəraitə, vəziyyətə uyğun daha faydalı – effektiv təsir vasitələrini tapmağı tələb edir. Pedaqoji texnikaya yiyələnmək, onu bacarmaq məsələsinə kompleks yanaşmaq lazımdır. İnkişaf etmiş pedaqoji texnika müəllimə öz fəaliyyətində şagirdin şəxsiyyətinə, genetik imkanına uyğun münasib ən yaxşı peşə bacarıqlarını nümayiş etdirməyə, düzgün, lazımlı söz, intonasiya, jest, baxış tapmağa, özünü təmkinli aparmağa, ağır pedaqoji situasiyada aydın mühakimə yürüdüüb düşünməyə, düzgün yol seçməyə kömək edir.

MÖVZU 13

PEDAQOJİ FƏALİYYƏTDƏ TEXNİKANIN ƏHƏMİYYƏTİ. GƏNC MÜƏLLİMİN PEDAQOJİ TEXNİKASININ TİPİK NÖQSANLARI

Pedaqoji texnikaya yiyələnmək, onu bacarmaq məsələsinə kompleks yanaşmaq lazımdır. Bu bacarıqların vahidliyini təmin edən bir-neçə ümumi əlamətlər var. İlk növbədə pedaqoji texnikanın tətbiqi zamanı bilavasitə müəllimin şagirdlə qarşılıqlı fəaliyyətidir. Məhz bu zaman pedaqoji texnikanın situasiyalılığı, pantomimliyi, improvizasiyası, yəni yaranmış şəraitə, vəziyyətə görə düzgün hərəkət etmək məharəti meydana çıxır. Bütün bunlardan başqa müəllimin texnikadakı bütün bacarıqları pedaqoji ünsiyyətdə eyni vaxtda özünü biruzə verir, göstərir. Belə ki, nitq, jest, mimika, vurğu, pafos, müxtəlif hərəkətlərlə müşayiət olunmaqla, fasiləsiz, öz-özünə nəzarət müəllimə daha təsirli və faydalı vasitələri seçməyə, tətbiq etməyə imkan verir. Pedaqoji texnikaya yiyələnməyin ikinci mühüm əlaməti pedaqoqların hansı fərdi-şəxsi xarakterli olmasıdır. Bunlar isə müəllimin psixi-fizioloji əlamətləri əsasında formalaşır. Fərdi pedaqoji texnika pedaqoqun yaşından, cinsindən, temperamen-tindən, anatomik-fizioloji xüsusiyyətlərindən, genetik-potensial imkanlarından asılıdır. Pedaqoji texnikanın formalaşması şəxsiyyətin ən incə və dərin keyfiyyətlərinin inkişafına güclü təsir göstərir. Yəni nitqin ifadəliliyi, təmizliyi, savadlılığı üzərində işləməklə təfəkkürü səfərbər edir, xarakterin əlaməti kimi emosional tarazlaşmanın inkişafına gətirib çıxarır və s. Pedaqoji texnikaya yiyələnməyin 3-cü mühüm əlaməti bu bacarıqlar vasitəsilə pedaqoji ünsiyyət zamanı əxlaqi, estetik mövqeyin şagirdlərə daha tam şəkildə açılmasıdır. Pedaqoji ustalığın səviyyəsi, həm də müəllimin ümumi mədəniyyətinin səviyyəsini, onun pedaqoji peşə potensialını göstərir. Əgər müəllimin nitqi kasıbdırsa, monotondursa, emosiyalarını cilov-

